

GOVORNIČKO UMIJEĆE I ODNOS S PJESNIČKIM UMIJEĆEM U ANTIČKOJ GRČKOJ NA PRIMJERU ARISTOTELOVIH DJELA

Dario Saftich, Rijeka
dario.saftich@ri.htnet.hr

S a ž e t a k

U antičkoj Grčkoj govorničko umijeće bilo je jako cijenjeno. U uvjetima svojevrsne demokracije govorništvo je bilo važan čimbenik u političkom životu, a i u sudstvu odigravalo je važnu ulogu. Toga su bili svjesni filozofi, naročito sofisti. Tijekom stoljeća umijeće govora nije toliko bilo na cijeni koliko u antičkoj Grčkoj. Danas, u uvjetima demokracije, koji imaju dodirnih točaka s antičkim, umijeće govora, to jest retorika, može se ponovo vratiti u središte pozornosti. Nažalost, u školama više pažnje pridaje se pisanju, dok bi učenje o govoru, o umijeću govora, (često se koristi izraz emocionalna inteligencija), moglo imati i pozitivne psihološke efekte kad su u pitanju učenici povučeni u sebi, no ostaje u drugom planu, ako i nije potpuno zanemareno.

Zbog toga se vrijedi vratiti klasičnim grčkim korijenima, naročito Aristotelu, čija su dva besmrtna djela baš inspirirana s jedne strane pjesničkim umijećem, glumom, teatro, a s druge strane umijećem govora, retorikom. Glumački pedagozi danas mogu ispunjavati prazninu koju redovni školski program ostavlja u govorničkom umijeću i u govornom izražavanju uopće.

Ključne riječi: *govorničko umijeće, retorika, Aristotel, Ciceron, škola, demokracija, učenik, filozof, gluma, oponašanje*

1. Uvod

U antičkoj Grčkoj govorničko umijeće bilo je jako cijenjeno. U uvjetima svojevrsne demokracije govorništvo je bilo važan čimbenik u političkom životu, a i u sudstvu odigravalo je važnu ulogu. Toga su bili svjesni filozofi, naročito sofisti. Govorničko umijeće ima određene dodirne točke s glumom, jer i u jednom i u drugom slučaju uporaba glasa, način govora, utječu na sveukupni dojam. Tijekom stoljeća umijeće govora nije toliko bilo na cijeni koliko u antičkoj Grčkoj. Pa ni kazalište nije uvijek odigravalo tako važnu društvenu, pa i političku funkciju koju je često imalo u grčkim polisima. Danas, u uvjetima demokracije, koji imaju dodirnih točaka s antičkim, umijeće

govora, to jest retorika, može se ponovo vratiti u središte pozornosti. Nažalost, u školama više pažnje pridaje se pisanju, dok bi učenje o govoru, o umijeću govora, (često se koristi izraz emocionalna inteligencija), moglo imati i pozitivne psihološke efekte kad su u pitanju učenici povučeni u sebi, no ostaje u drugom planu, ako i nije potpuno zanemareno.

Zbog toga se vrijedi vratiti klasičnim grčkim korijenima, naročito Aristotelu, čija su dva besmrtna djela baš inspirirana s jedne strane pjesničkim umijećem, glumom, teatrom, a s druge strane umijećem govora, retorikom. Klasični svijet može nam i dan danas služiti kao hvalevrijedan primjer o mogućnosti uporabe govorničkog umijeća u javnom životu, za poboljšanje sveukupne društvene debate i kao oslonac za promicanje istine, ili barem uvjeravanja u ispravnost vlastitih stavova. Aristotel je o svemu tome opširno pisao, nije bio jedini naravno, već je bio najobučeniji teoretičar ovoga umijeća prije 2500 godina. Promicanje govorničkog umijeća može poslužiti još boljem vrednovanju i pozitivnijem gledanju na glumu i kazalište općenito. Time opet može postati važan čimbenik društvenog, pa i političkog života u pozitivnom smislu.

U ovom eseju usredotočit ću se na debatu o govorničkom umijeću, o retorici u antičkoj Grčkoj u kojoj su sudjelovali naročito sofisti, Sokrat, Platon, a na kraju Aristotel. Osvrnut ću se i na povezanost s teorijom izvedbe kroz Aristotelova djela.

2. Grčka demokracija i retorika

U maloj demokratskoj državi gdje se sve obavlja riječju rječitost je u isti mah i mač i štit ... njome čovjek može na glas izići više nego li vojničkim podvizima. I zato je u takvoj državi njegovanje žive riječi dostiglo vrlo visok stupanj razvitka.¹

U antičkim grčkim gradovima koji su bili demokratski uređeni onaj tko je želio aktivno sudjelovati u političkom životu svoga *polis*a, morao je biti izvrstan govornik. Da bi došli do takve razine govorništva, morali su steći široko obrazovanje, a prije svega upoznati se s pravilima govorničke vještine. Prvi koji su počeli sastavljati priručnike o govorničkoj vještini bili su sofisti. Prema Lisijinom mišljenju da bi govornik govorom postigao željeni cilj morao je obratiti posebnu pozornost na stil, vodeći računa o ekspresiji, dikciji i deklamaciji. Isokrat je bio uvjeren da su talent i vježba glavni čimbenici za stjecanje govorničke sposobnosti.

Za razliku od sofista Sokrat i Platon nisu toliko bili uvjereni u važnost govorničke vještine što se tiče demokratskog razvoja društva. Prema Sokratovoj teoriji govorničtvo je jednostavno umijeće razveseljavanja i pridobivanja slušateljstva. Prema Platonovim riječima govorničko umijeće nije istinsko umijeće: ono je začetnik uvjerljivog a ne znanstvenog mišljenja. Platon vjeruje da je retorika umijeće uvjeravanja, zasnovano na iskustvu i rutini čije je glavno obilježje pokušaj uvjeravanja neukog puka da je nešto pravedno, bez obzira na istinsko stanje stvari. On predbacuje sofistima da uče jedino o

¹ Đurić, M., *Istorija helenske književnosti*, Beograd, str. 588, 1972.

tome kako će neuki puk uvjeriti da je nešto istinito: u tom smislu prava istina njima nije osobito važna, njima je dovoljno stvoriti lažan privid. Međutim, iako je oštro polemizirao sa sofistima Platon je ipak i sam počeo istraživati načela na kojima bi se moglo zasnivati istinsko govorničko umijeće.

3. Skeptični Sokrat

Zašto prionuti učenju retorike ili govorničkog umijeća? Iako je bio perjanica demokracije Sokrat, nažalost, nije shvaćao važnost izučavanja retorike. U sklopu debate s učiteljem retorike Gorgijom, Sokrat kaže:

*Što znače naše tvrdnje u svezi s retorikom. Ja nikako ne mogu shvatiti kakvo mišljenje imam o njoj! Kad se građani skupe na sastanak da bi izabrali liječnika, ili brodograditelje, ili koje druge djelatnike, hoće li tada pozvati govornika da im da svoj savjet? Nipošto, jer je jasno da na ovakvim izborima valja izabrati onoga koji je najsposobniji u svom poslu. Tako isto kad je u pitanju podizanje zidova, uređenje pristaništa i dokova, potražiti će savjet od brodograditelja, a ako treba izabrati vojskovođe, rasporediti vojsku u borbene redove, u takvim slučajevima savjet će dati vojni stručnjaci a ne retori. Ili, kako misliš o tome Gorgija? Pošto sam tvrdiš da si retor i da si sposoban i druge činiti retorima, smatram da je u redu da te pitam o svemu što je u svezi s tvojom umjetnošću. I znaj da ja branim i tvoje interese... Kakvu ćemo korist imati ako postanemo tvoji učenici? O čemu ćemo moći davati savjete državi?*²

Na prvi pogled Sokratove opaske djeluju zdravorazumski, ali Gorgija ima isto svoje protuargumente:

*Sokrate, do kraja ću objasniti svu moć i suštinu retorike, jer si mi i ti sam divno pokazao put. A što se tiče brodogradilišta i atenskih zidova i uređenja pristaništa, ti svakako dobro znaš da su oni dijelom bili sagrađeni na Temistoklov prijedlog, a dijelom i na Periklov prijedlog, a nikako po savjetu samih graditelja-djelatnika.*³

Gorgija time zaključuje:

*A kad je u pitanju neki izbor o kome si maloprije govorio, Sokrate, ti svakako vidiš da su baš retori oni koji savjetuju i pobjeđuju svojim prijedlozima.*⁴

Pred tim argumentima i sam Sokrat primoran je povući se korak natrag:

*Tome se baš i čudim, Gorgija, i zato te već tako dugo ispitujem o tome u čemu je ova snaga retorike. Prema onome što vidim, ona mi izgleda kao nešto gotovo natprirodno i božansko.*⁵

² Platon, *Protagora/Gorgija*, Kultura, Beograd, str. 86-87, 1968.

³ Ibidem, str. 87.

⁴ Ibidem, str. 87.

Retoriku, kao i svako drugo umijeće, moguće je i zloupotrijebiti. Govorničko umijeće, kao što Sokrat upozorava, ne mora nužno voditi do pravednih rješenja: može pobijediti i nepravda uporabom retorike. Gorgija međutim objašnjava, služeći se još jednim poučnim primjerom:

*A što bi tek rekao Sokrat, kad bi znao sve, da retorika obuhvaća u sebi, da tako kažem, sva ostala niža umijeća i da nad njima vlada. Dopusti da ti navedem jedan neoboriv dokaz. Često mi se događalo da pratim svoga brata, ili nekog drugog liječnika kod bolesnika koji je odbijao primiti lijek, ili koji se nije dao operirati željezom ili vatrom. A ja bih bolesnika nagovorio jedino svojim govorničkim umijećem! Tvrđim i to da, kad bi u neki grad došli i govornik i liječnik, pa kad bi u skupštini bilo govora o tome da se donese odluka tko od njih dvojice mora biti izabran za gradskog liječnika, tvrdim da liječnik ne bi imao nikakve šanse da bude izabran, nego bi bio izabran baš govornik kad bi mu do toga bilo stalo. To isto bi se dogodilo i sa svakim drugim stručnjakom, i izabran bi bio prije govornik nego bilo koji drugi. Jer nema nijedne stvari o kojoj profesionalni govornik ne bi mogao govoriti pred skupinom ljudi, uvjerljivije od bilo kojeg među mnogobrojnim stručnjacima. Evo što je retorika i što ona može!*⁶

Naravno, priznaje sam Gorgija, iz toga ne slijedi da govornik smije liječnicima ili drugim stručnjacima oduzimati ugled: retorikom se, naprotiv, treba služiti pošteno kao bilo kojim drugim oružjem. Ako netko tko je postao spretan govornik, upozorava Gorgija,

*tu svoju moć i spretnost zloupotrebljava, mislim da ne treba zato njegovog učitelja mrziti i tjerati iz domovine; jer, ovaj ga je naučio svojoj struci zato da se njome pristojno koristi, ali ju je učenik iskoristio u sasvim suprotnom smislu. Prema tome, bilo bi opravdano, izbaciti iz grada i ubiti samo onoga tko retoriku zloupotrebljava a ne njegovog učitelja.*⁷

Međutim, sva ta uvjeravanja nisu na kraju uspjela pokolebati Sokrata, koji je, pozivajući se na dualizam pravda-nepravda, tvrdoglavo ostao ustrajan u svojoj tezi o navodnoj beskorisnosti retorike.

*U čemu je onda velika korist retorike? Jer, na osnovu onog što smo utvrdili, mora se čovjek prije svega sam dobro čuvati da ne počini nepravdu, pošto je to već i onako dovoljno zlo... Ako netko nanese nepravdu, bilo sam ili netko drugi do koga mu je stalo, mora otići od svoje volje onamo gdje će mu biti što je moguće prije određena kazna, sucu, kao što se ide liječniku, kako bolest od počinjene nepravde ne bi zastarjela, pokvarila dušu do dna i učinila je neizlječivom,*⁸

tvrdi Sokrat, koji pesimistički zaključuje da retorika

⁵ Ibidem, str. 87.

⁶ Ibidem, str. 87-88.

⁷ Ibidem, str. 89.

⁸ Ibidem, str. 125.

*ne donosi nikakvu korist, ako treba da sami sebe branimo u slučaju da smo počinili nepravdu, ili da branimo svoje roditelje, prijatelje, svoju djecu, i svoju domovinu kad je kriva. Naprotiv, ona bi mogla koristiti u suprotnom primjeru, to jest pri optuživanju samoga sebe, pa onda rodbine i drugih prijatelja, ako netko učini nepravdu, jer nepravdu nipošto ne smijemo prikrivati, nego je moramo iznijeti na vidjelo, kako bi krivac mogao biti kažnjen.*⁹

Retorikom, misli Sokrat, možemo se poslužiti samo da bi otkrili učinjenu grešku i da bi se oslobodili, kako on kaže, najvećeg zla, nepravde. U svakom slučaju, prema Sokratovim riječima, za čovjeka koji nije voljan činiti nepravdu, nema neke velike koristi od retorike, ako se uopće o nekakvoj koristi može i govoriti. Glavni problem, u tom načinu razmišljanja leži u uporabi crno-bijele tehnike kad je u pitanju odnos pravde i nepravde. Život je previše kompliciran, da o društvu i ne govorimo, da bismo sve mogli svesti na odnos istine i laži. Uvijek postoje situacije gdje rješenje nije sasvim pri ruci i gdje retorika, umijeće raspravljanja i, u tom sklopu, umijeće govora, može biti i te kako korisno. Naravno to još ne znači da treba potpuno odbaciti etičku dimenziju o kojoj je progovorio Sokrat. Možda rješenje tog svojevrsnog rebusa leži u učenju Protagore: on je svoje učenike i klijente učio kako treba da se služe jezikom, odnosno govorom da jače izgleda slabijim, a slabije jačim. Protagora je bio prvi među sofistima koji je sebe nazivao tim imenom i među prvima je naplaćivao svoja predavanja.

Bez obzira na kruto stajalište Sokrata, Platon, iako i on govorničko umijeće smatra lažnim, odnosno rutinom koja nema ništa s pravim umijećem, počinje se baviti ovom problematikom i tražiti određena načela koja bi mogla činiti retoriku prihvatljivijom. U tom sklopu, prema Platonovom mišljenju, najvažnija odlika je izvrsno vladanje svim oblicima retoričke argumentacije, kao i prepoznavanje koji argument kao sredstvo uvjeravanja najbolje odgovara pojedinom slučaju i određenoj vrsti slušateljstva za što je potrebno ne samo talent nego i učenje i temeljito vježbanje. Osim toga retorika se mora oslanjati i na psihologiju: istinski govornik koji teži istini mora poznavati srž ljudske duše. Nadalje, govorniku je od koristi i poznavanje raznih retoričkih figura i stilova govorničkog izražavanja. Također on mora znati, ističe Platon, kojoj vrsti ljudi, s obzirom na temperament, pripadaju njegovi slušatelji i koji im model govora odgovara.

Sokratove teze o beskorisnosti retorike odlučno je odbacio Aristotel:

*Retorika je korisna jer je istinito i pravedno po svojoj naravi jače od svojih suprotnosti, a ako odluke ne nastaju na osnovu onoga što priliči, onda istinito i pravedno nužno nadjačavaju njihove suprotnosti, a to zaslužuje prijekor. Kad bismo, štoviše, u razgovoru s nekim ljudima raspolažali i najegzaktnijim znanjem, ne bismo ih mogli lako uvjeriti, ako bismo naš govor zasnivali na tom znanju, jer znanstveni govor pripada podučavanju, a to je pred masom neizvodivo. Ovdje se, naime, metode uvjeravanja i argumenti moraju nužno zasnivati na općepoznatim stavovima.*¹⁰

⁹ Ibidem, str. 126.

¹⁰ Aristotel, *Retorika*, Naprijed, Zagreb, str. 4, 1989.

Nema dvojbi, dakle, oko koristi retorike, koja je evidentno u funkciji istine a ne obmanjivanja. Aristotel ovdje dokazuje svoju suvremenost u svezi govorničkog umijeća i time što posredno daje do znanja da znanstvenik mora biti sposoban priopćiti masi svoja saznanja i dostignuća jednostavnim, razumljivim jezikom.

Retorika, osim toga, može biti i u funkciji obrane pravednog čovjeka:

*Ako bi nesposobnost da se branimo tijelom bila sramota, bilo bi besmisleno kad se sramotom ne bi smatrala nesposobnost da se branimo govorom čije je korištenje ljudskoj prirodi svojstvenije no korištenje tijelom*¹¹.

Retorika je, dakle, prema Aristotelovoj teoriji, sposobnost iznalaženja uvjerljivog u svakom datom slučaju. Što se pak tiče metoda uvjeravanja koje se postižu govorom, one

*su trovrstne: jedna se vrsta postiže karakterom govornika, druga raspoloženjem u koje se dovodi slušatelj, a treća samim govorom, ako sam nešto dokazuje ili se čini da nešto dokazuje.*¹²

Po Aristotelovim riječima onaj tko je sposoban ovladati metodama uvjeravanja, sposoban je i za logičko rasuđivanje i misaonu spoznaju karaktera. Iz toga, nastavlja, Aristotel, proizlazi da je retorika nekakav ogranak dijalektike i filozofskog istraživanja naravi koje se s pravom može nazvati politikom:

*Svrha političkog govornika jest korisno ili štetno, jer onaj tko podstiče, taj savjetuje ono što je bolje, onaj pak tko odvraća, taj odvraća od nečega goreg. Ostali se čimbenici, kao što su pravda i nepravda, čast i sramota, ovome uzgred pridružuju.*¹³

U tom okviru Aristotel je suvremen i kad kaže da

*politički govornici, iako često u mnogočemu prave ustupke, nikada neće priznati da je ono što zagovaraju beskorisno, a ono od čega odvraćaju da je korisno, ali se zato često događa da narodu ne skreću pozornost da je nepravedno podjarmljivati susjedne narode ili takve ljude koji nam nisu nanijeli nikakvu nepravdu.*¹⁴

Prema tome, zaključuje Aristotel,

*najprije valja ustanoviti koja to dobra ili zla ima na umu politički govornik, jer ne može da daje savjete o svemu, već isključivo o onome što je moguće ili nemoguće.*¹⁵

¹¹ Ibidem, str. 5.

¹² Ibidem, str. 7.

¹³ Ibidem, str. 15.

¹⁴ Ibidem, str. 15.

¹⁵ Ibidem, str. 17.

4. Retorika i predmet oponašanja

Najpoznatiji filozof antičkog svijeta koji je pokušao ne samo valorizirati retoriku nego je i znanstveno utemeljiti uočavajući, *de facto*, neraskidive veze s glumom bio je, dakle, Aristotel. Što se tiče znanstvenosti ipak Aristotel ističe

*da ako bi netko pokušao da od dijalektike i retorike načini znanost, a ne praktične discipline, ono što jesu, taj bi neprimjetno razorio njihovu pravu narav i, tako ih transformirajući, zašao u oblast znanstvenih disciplina s definiranom materijom, a ne isključivo s dijalogom.*¹⁶

Moderna znanost još nije uspjela precizno utvrditi je li Aristotelova *Retorika* prethodi *Poetici* ili obratno. U svakom slučaju kroz Aristotelova djela izlazi na vidjelo neraskidiva veza između svijeta govorništva i kazališnog miljea. Nije dostatno samo raspolagati argumentima koje treba izložiti, već je potrebno da ih iskažemo kako valja; važan je, dakle, stil, odnosno dikcija, način držanja govora, napominje Aristotel:

*Ono što je najdjelotvornije, iako to do sada nije nitko istraživao, to je pitanje deklamacije. Deklamacija je u prikazivanju tragedije i u rapsodiju doista kasno uvedena, zato što su pjesnici u početku sami deklamirali i igrali svoje tragedije. Iz toga je jasno da u pogledu retorike postoji ista ona vještina koja vrijedi i za poetiku.*¹⁷

Deklamacija se, nastavlja Aristotel, odnosi na korištenje glasa, na način kako se njime valja koristiti u odnosu na svako osjećanje. Kako se cjelokupno istraživanje vezano za govorništvo tiče javnog mnijenja, to deklamaciji, ističe ovaj grčki filozof, treba posvetiti pozornost, ne kao nečemu opravdanom, već kao nečemu nužnom. Kad deklamacija jednom prijede u naviku, zaključuje Aristotel, ima isti efekt kao gluma kod glumca:

*Uostalom sposobnost za glumu plod je urođenog talenta i manje je ovisna od umijeća; kad je pak riječ o stilu, umijeće se stječe tehničkim sredstvima. Zato pobjedničke vijence i odnose oni što raspolažu glumačkim talentom, baš kao i govornici koji se odlikuju u deklamaciji. I pisani govori ostavljaju bolji utisak zahvaljujući stilu no u njima sadržanim mislima.*¹⁸

U svom djelu o tragediji, u *Poetici*, Aristotel, raščlanjuje pitanje govorništva kroz dikciju i misli.

*Tragičko umijeće kao cjelina ima šest elemenata ako tragedija postoji kao zaseban književni oblik: to su fabula, karakteri, dikcija, misli, vizualni dio predstave i skladanje napjeva,*¹⁹

¹⁶ Ibidem, str. 17-18.

¹⁷ Ibidem, str. 165-166.

¹⁸ Ibidem, str. 167.

¹⁹ Aristotel, *O pjesničkom umijeću*, Školska knjiga, Zagreb, str. 16, 2005.

ističe Aristotel u djelu *O pjesničkom umijeću*. Dikcija, koja se odnosi samo na recitativne dijelove, i skladanje napjeva su sredstva oponašanja, dok su fabula, karakter i misli predmet oponašanja.

Pod elementom misli podrazumijeva se

*sposobnost govoriti ono što je primjereno nekoj situaciji i ono što je u skladu s nečijim karakterom, a to je u recitativnim dijelovima funkcija političkog i retoričkog umijeća. Stari su, naime, prikazivala lica kako govore politički, dok kod današnjih dramatičara ona govore retorički.*²⁰

U okviru toga valja napomenuti da su misli (dijanoja) u vezi s oba umijeća od kojih je političko staro koliko i ustanova grčkog grada-državice, dok je retoričko mlađe. Izraz politički upotrebljavao se u mnogim značenjima. Budući da se političko umijeće bavi nastojanjem oko dobrobiti zajednice a podrazumijeva se da svaka zajednica svojim članovima nameće poseban sustav normi ponašanja, termin politički poprima neminovno određenu etičku konotaciju. Govoriti politički bi značilo, prema Elseovom tumačenju, govoriti prema potrebama situacije i u skladu s govornikovim karakterom.

Što se tiče dikcije tu Aristotel ističe da je

*dikcija priopćavanje posredstvom riječi a funkcija joj je ista u stihovima i u prozi.*²¹

O mislima neka vrijedi

*ono što je napisano i u spisima o govorništvu jer to je većma predmet tog područja istraživanja. U oblast tvorbe misli pripada sve što treba postići posredstvom govora. Dijelovi su pak toga dokazivanje i pobijanje te izazivanje osjećaja (na primjer sažaljenja, straha, srdžbe i drugih sličnih) a k tome uveličavanje ili umanjivanje. Jasno je da i kod radnja treba postupati po istim načelima kad god težimo prikazivanju sažaljenja vrijednog, strašnog, uvećanog ili vjerojatnog osim što razlika postoji utoliko što ono treba da se pojavljuje bez verbalnog obrazlaganja, a u govoru treba da to postiže onaj koji govori i da to nastaje govorom. Jer koja bi bila prava funkcija lica koje govori ako bi njegova misao bila očigledna i ne bi proizlazila iz njegova govora?*²²

Prema Gudemanovom mišljenju Aristotelu je stalo do toga da svoje otklanjanje da više i temeljitije govori o dijanoji u *Poetici* opravda time što ona pripada području retorike jer u tragediji, za razliku od govorništva, oblikovanje misli igra dvostruku ulogu, premda su objekti djelovanja u oba slučaja prilično slični. U tragediji naime pjesnik mora upotrijebiti i scenski prikazane radnje da bi pokazao misli svojih likova, i to bez verbalnog objašnjavanja. Ovo, doduše, nije isključeno ali ima podređenu ulogu, tvrdi Gudeman: sasvim je drukčije s govornikom na govornici. Za nj je obrazlaganje posredstvom govora nezaobilazan preduvjet jer se misli onoga koji govori mogu očitovati samo govorom. Ako bi to, naime, bilo moguće postići i na drugi način, onda njegov govor

²⁰ Ibidem, str. 17.

²¹ Ibidem, str. 17.

²² Ibidem, str. 38.

ne bi imao pravog razloga postojanja. Dorscha vezano za to zanima: gdje bi bila potreba za govornikom ako bi traženi učinci mogli biti prenošeni bez uporabe jezika? Drugim riječima Aristotel postavlja pitanje kakva bi bila funkcija govora u drami ako bi se potrebni osjećaji mogli izazivati pantomimom ili kakva bi bila uloga retorike u drami ako bi se osjećaji mogli izazivati samom radnjom. Po Elseovom mišljenju, ovdje je sadržana kritika tendencije da retorika prestupi granice svoga područja i zadre u područje tragedije, što se događalo u Aristotelovo vrijeme. Grube vidi suprotnost između retorike i drame u tome što se u tragediji događaji izvode pred gledateljima bez potrebe da ih se riječima objašnjava dok govornik mora u svom govoru opisati situaciju.

Što se tiče područja

koje se odnosi na dikciju, jedna se vrst proučavanja bavi načinom iskazivanja znanja koje pripada umijeću deklamacije i onome tko posjeduje takvo jedno nadređeno umijeće: na primjer, što je zapovijed a što molba, što je jednostavan iskaz, prijetnja, pitanje i odgovor te ako postoji još štogod drugo te vrste. Jer u pogledu znanja ili neznanja tih stvari nikakva se pažnje vrijedna zamjerka ne može stavljati pjesničkom umijeću.²³

Dikcija je usko tehnički element tragedije. Deklamaciju možemo smatrati umijećem izražavanja, elokucijom. Što se tiče nadređenog umijeća, nadređeno je ono umijeće koje u sebi sadrži najviša ili osnovna načela njemu podređenih, nižih umijeća. Nadređeno je umijeće, dakle, retorika u odnosu na elokuciju ili umijeću deklamacije, jer ona odlučuje koje učinke treba postići, a elokucija kako ih postići. Deklamatorstvo obuhvaća potpunu izvježbanost u uporabi glasa i gesta te poznavanje njihovog djelovanja na slušateljstvo.

Vrlina dikcije je, tvrdi Aristotel,

da bude jasna, ali ne banalna. Najjasnija je ona koja je sastoji od standardnih riječi, ali takva je banalna... A uzvišena je i izbjegava običnost ona koja upotrebljava neobične riječi; neobičnom riječi nazivam tuđicu, metaforu, proširenicu i sve što odstupa od standardne dikcije. Ali ako tko sve sastavi od riječi te vrste, nastat će zagonetka ili barbarizam; ako, naime, sastavi od metafora, nastat će zagonetka, a ako od tuđica, barbarizam. Jer bit je zagonetke u ovome: govoreći o onome što stvarno jest, upotrebljavati riječi koje u svom doslovnom značenju ne daju smislene cjeline.²⁴

Golden smatra da će zagonetka nastati ako netko piše samo u metaforama, a barbarizam će proizaći kod isključive upotrebe neobičnih riječi. Ali po Telfordovim tvrdnjama ako bi netko stvarao dikciju u potpunosti od riječi te vrste, dikcija bi bila ili zagonetka ili barbarizam. Osim toga, kako upozorava sam Aristotel u *Retorici*, neumjesna uporaba tuđica kao i metafora izvor je stilske hladnoće.

²³ Ibidem, str. 38.

²⁴ Ibidem, str. 43-44.

Aristotel zaključuje

*da dikcija treba biti izmiješana od tih dviju vrsta; jer jedna će učiniti da ne bude obična i banalna, naime tuđica, metafora, ukrasna riječ i druge spomenute vrste, a s druge strane standardne riječi dat će joj jasnoću. One u najmanjoj mjeri pridonose jasnoći i neotrzanosti dikcije i sprečavaju da ona zapadne u banalnost produljenja, apokope i modifikacije riječi; time što je drugačija od standardnih oblika, odstupajući od uobičajenog, takva će upotreba učiniti da dikcija ne bude banalna, a time što te riječi imaju udjela u onome što je uobičajeno u upotrebi dikcija će zadržati jasnoću. Stoga nemaju pravo oni koji kore takav oblik jezika i podruguju se pjesniku, kao stariji Euklid, da je lako stvarati ako se dopusti produljivanje riječi koliko se hoće, te ismijavši ga njegovom vlastitom dikcijom.*²⁵

Jasnoća je, dakle, temeljni uvjet koji mora ispunjavati i dikcija i stil. Ali ako se teži samo za jasnoćom, pojavljuje se opasnost da ispravna uporaba jezika dovodi do uporabe niskih, prostih i vulgarnih formulacija. Prema Goldenovom mišljenju potrebno je stoga upotrijebiti kombinaciju sviju oblika. Upotreba neobičnih riječi spriječit će da dikcija bude obična i banalna, a uporaba normalnog govora očuvat će jasnoću dikcije.

Nadovezuje se Aristotel:

*Umjerenost je pak zajednička potreba sviju vrsta dikcija. Ta isti bi bio učinak i da se služimo metaforama i tuđicama i drugim vrstama riječi neprimjereno i s namjerom da izazovemo dojam smiješnog. A koliko se skladna upotreba razlikuje od toga neka se vidi pri umetanju takvih riječi u stih. I kod tuđica, metafora i drugih vrsta riječi, ako bi ih tko zamjenjivao standardnom riječi, uvidio bi da govorimo istinu.*²⁶

Golden objašnjava, tumačeći Aristotelove riječi, da je umjerenost kvaliteta koja je većinom potrebna u svim aspektima dikcije. Nedostatak mjere, interpretira Hardy, daje isto tako smiješne rezultate kao namjerno pretjerivanje. U svojoj *Retorici*, pak, Aristotel ističe da bi bilo potrebno da

*i oni što se služe biranim govorom to izvode neprimjetno, praveći se kao da ne govore umjetnim već prirodnim govorom (jer prirodni govor djeluje uvjerljivo, a umjetni neuvjerljivo. Slušatelji se, naime, prema takvom govorniku odnose tako kao da im smišlja zamku, upravo onako kao prema pomiješanom vinu).*²⁷

Umjerenost i velika pozornost potrebne su i pri uporabi metafora koje se, ističe Aristotel,

naročito odlikuju jasnoćom, dopadljivošću i neobičnošću, kao i time što se nitko pronalazaženju metafora ne može naučiti od drugoga. Kao i epiteti, ta-

²⁵ Ibidem, str. 44.

²⁶ Ibidem, str. 45.

²⁷ Aristotel, *Retorika*, str. 169, Naprijed, Zagreb, 1989.

*ko i metafore moraju se slagati s predmetom, što će se i postići ako se pazi na srazmjer.*²⁸

Prema tumačenju Telforda, treba pazljivo postupiti s metaforama, stranim riječima i drugim oblicima koji se upotrebljavaju neprikladno i s namjerom da proizvedu dojam smiješnog. Aristotel, u svakom slučaju, pokazuje koliko se pjesnički gubi ako se birana riječ zamijeni običnom, standardnom. Neuobičajene riječi oduzimaju govoru karakter trivijalnog. Aristotelovo isticanje važnosti metafore nailazi kod novijih autora i teoretičara uglavnom na odobravanje. Aristotel, pri tome, ima na umu intelektualni aspekt metafore, odnosno zadovoljstvo što ga slušateljstvo osjeća pri opažanju sličnosti u nesličnome. Kao i grčka književnost, općenito, upozoravaju teoretičari, može se reći da je Aristotel zanemarivao afektivnu učinkovitost metafore: u grčkih ćemo pjesnika rijetko naići na emocionalno nabijenu metaforu. Drugim riječima Aristotel naizgled nije bio svjestan djelotvornosti povezivanja teme afektivnog naboja pomoću metafora.

Aristotel je, međutim, shvatio važnost govorničkog umijeća: njegovo izučavanje retorike ukazuje na neraskidivu vezu između ove discipline i umijeća oponašanja.

5. Aristotelovo učenje osvojilo je Rim

Za vrijeme republike u Rimu govorništvo je bilo cijenjeno gotovo kao u Ateni zlatnog doba. U doba kad je Grčka propadala vojno i gospodarski, ali je bila u stanju kulturno «podjarmiti» Rim, u srcu rimske republike djelovale su generacije govornika koje su predstavljale spoj najboljega iz grčke i rimske tradicije. Najpoznatiji lik bez sumnje bio je Marko Tulije Ciceron. Svoj razgovor *O govorništvu*, odnosno o najvećim pitanjima u govorništvu, Ciceron je povjerio proslavljenim rimskim govornicima generacije koja je prethodila njegovoj, po njegovu mišljenju posljednje koja je mogla uživati u neiskvarenom demokratskom duhu i otvorenoj kulturu rimske republike, prije agonije republikanskog ustrojstva i građanskih ratova koji će dovesti do uspostave carstva. Ta je generacija govornika, smatra Ciceron, predstavljala spoj najboljega iz grčke i rimske govorničke tradicije i bila uzor rimskog morala i časti. Stoga je i sam Ciceron pokušao idealnu osobu rimskoga govornika uobličiti u spisu koji je od grčke tradicije retoričkih spisa uzimao samo ono što je smatrao prikladnim. Aristotelovo učenje bilo je tu neizbježno, iako je Ciceron bio više okrenut praksi a manje teoriji. U svakom slučaju u pismu prijatelju Lentulu Ciceron piše:

*Napisao sam na aristotelovski način, barem u mjeri u kojoj sam htio tri knjige.*²⁹

Od tada do današnjih dana govorničko umijeće nije se uspjelo nametnuti na tako fascinantan način. Ali danas, u doba razvijene demokracije, antički odnos govorništva i glume može isto biti od velike koristi. Ciceronove riječi, inspirirane grčkim primjerima i teorijama, i dan danas mogu poslužiti kao putokaz govornicima:

²⁸ Ibidem, str. 170.

²⁹ Aristotel, *Retorika*, str. 7, Naprijed, Zagreb, 1989.

No govorništvo je kudikamo veće nego što ljudi misle i složeno je od više vještina i znanosti... Treba naime usvojiti znanje o mnogim stvarima, bez kojih je okretnost riječi isprazna i smiješna... moraju se duboko proučiti svi osjećaji koje je ljudskom rodu dodijelila priroda, jer se sav smisao i snaga govora trebaju iznijeti zato da bi se duše slušatelja ili smirile ili uzbudile... A što da kažem o izvedbi? Za nju su potrebne kretnje tijela, geste, izraz lica, uobličavanje i mijenjanje glasa. Koliko je ona sama po sebi važna, pokazuje jeftino glumačko umijeće i pozornica: iako se na njoj svi trude uskladiti izraz lica, glas i pokrete, svatko zna kako je bilo i jest malo onih koje mirne duše možemo gledati.³⁰

Ciceron bio je pravi pragmatičar i nije htio dati pravo prvenstva kazalištu, drami: po njegovom mišljenju *stvarnost u svemu nadmašuje oponašanje.*³¹

Međutim i sam Ciceron priznaje da ako sama

stvarnost u izvedbi može biti dovoljno djelotvorna, uopće nam ne bi bila potrebna govornička vještina. Ali budući da je duševno uzbuđenje – a nje ga treba prije svega ili pokazivati ili oponašati tijekom izvedbe – često tako zbrkano da se nerijetko zastare i gotovo zaspe, valja ukloniti ono što ga čini nejasnim, a ono što se ističe i što upada u oči valja uzeti. Svaki naime osjećaj po prirodi ima neki sebi svojstven izraz lica, zvuk i držanje.³²

6. Zaključak

Kada spominjem govornika, to je gotovo isto kao da spominjem glumca, govorio je Marko Tulije Ciceron. Uloga govornika je upravo to, uloga. Ali ona nije ništa lažnija od drugih uloga koje igramo preko dana: uloge susjeda, radnika, brata, prijatelja... U svim tim ulogama mi smo različiti. Tako i govornik može igrati ulogu učitelja, laskrdijaša, može promicati pravdu i dobro ili nepravdu i zlo. Pošto će se uvijek naći oni koji mogu zloupotrijebiti javni govor, najbolje je rješenje, bez obzira na Sokratovu skeptičnost, da i promicatelji pravde budu u stanju uvjerljivo predstavljati svoje argumente. Jer i najbolji «proizvod», bez obzira na kvalitetu, bez kvalitetne promidžbe, teško da može naći kupca.

Glumačka tehnika, u svakom slučaju, može pomoći ljudima da igraju raznorazne javne uloge iskreno i uvjerljivo. Naravno, ne radi se o apsolutnoj iskrenosti. Vješt govornik neće govoriti samo голу istinu i ništa više. Pokušat će je začiniti: naime prirodnost je potrebna, istina je prijeko potrebna, ali isto tako i nota uzbudljivosti, zanimljivosti. Govorničko umijeće, kao i glumačko umijeće, traži povišenu dozu prirodnosti, jer često i fikcija može izgledati stvarnija od života.

Dobro govorništvo, kao i dobra gluma, vezano je uz interakciju. Uspjeh čitavog

³⁰ Ibidem, str. 37.

³¹ Ibidem, str. 301.

³² Ibidem, str. 301.

komunikacijskog procesa ne ovisi, dakle, samo o kvaliteti izvedbe, nego još više o načinu na koji je publika prihvaća. Pozornica kazališta ili pozornica života, to nije toliko važno. Važno je na određeni način djelovati na publiku, biti uspješni u određenoj ulozi. Za razliku od glumca, koji recitira, općenito, tuđe tekstove, govornik u javnom životu često je i «pisac» vlastitog teksta. Ne radi se u većini slučajeva o klasičnom tekstu, što znači da govornik mora biti u stanju promijeniti govor na licu mjesta u slučaju potrebe; drugim riječima mora pokazati fleksibilnost. Naravno to vrijedi i za glumca u slučaju da partner na sceni ima amneziju... Vraćajući se Aristotelu vrijedi spomenuti da je on rekao da pisac mora biti i glumac koliko god mu je to moguće.

Mnogi su se oduvijek divili vještim i uvjerljivim govornicima. Možda su im zavidjeli vjerujući da sami ne posjeduju takve sposobnosti. Ali, kao i većina vještina, i govorničko umijeće može se savladati. Sve što treba je nešto vježbe, mnogo dobre volje i susret s tehnikama koje profesionalni glumci i govornici već odavno poznaju.

Već su antički mislioci shvatili da je potrebno ljudima pomoći da postanu uvjerljiviji za govornicom i da se konačno obračunaju s tremom. Živimo u doba u kojem i poslovni ljudi, zbog potrebe za usavršavanjem javnog nastupa, žele ovladati glumačkim tehnikama. Glumački pedagozi danas mogu ispunjavati prazninu koju redovni školski program ostavlja u govorničkom umijeću i u govornom izražavanju uopće. Govorničko umijeće, kao i u antičkoj Grčkoj, namijenjeno je najboljim učenicama i učenicima te može predstavljati oblik dodatnog rada s darovitima razvijajući ubrzano njihove sposobnosti i jačajući u njima naravnu težnju prema vrsnosti i intelektualnom elitizmu. *Mens sana in corpore sano*, govorili su stari Rimljani. Konceptija govorništva i sporta nalazi oslonca u antičkim gimnazijama u kojima se uz tjelovježbe njegovala retorika. To znači da glumačka tehnika, u smislu retorike, može biti zanimljiva svima: nije namijenjeno jednoj vrsti škole, zato što govorničko umijeće podjednako dobro služi u društvenim, humanističkim, prirodnoznanstvenim i u tehničkim djelatnostima.

Sokrat je, dakle, sigurno pretjerao u svom skepticizmu prema govorničkom umijeću. Istina uopće ne može biti žrtva retorike. Prvi je cilj govorničke škole da preda učenicima stanovitu količinu govorničkih naputaka te da ih nauči početnoj govorničkoj vještini. Time će odmah vidljivo, a s vremenom sve više, postati sposobniji u izražavanju svojih zamisli i moćniji u djelovanju govorom na druge. U ozračju demokratskog natjecanja, u kojem je govor presudan posrednik, govornička je moć prvorazredni uvjet za doseganje visokog i uglednog mjesta u društvu. Osim toga govoriti jasno znači misliti jasno, govoriti novo znači misliti novo.

Učenje o dobrom govoru uvelike se svodi na učenje o dobrom mišljenju. Zato je jedan od bitnih ciljeva razvijanja govorničkog umijeća i razvijanje ispravnog i kreativnog mišljenja. Usavršavanje govora usavršava pojedinčev imidž, što je isto tako ne-skriven cilj ove tehnike. Govorništvo je, kao i gluma, obraćanje drugima, slušateljima. Ono je učinkovito ako se govornik usredotočuje na slušatelje, onakve kakvi jesu. Zato govorništvo poučava o metodama što realnije procjene ljudi s kojima komuniciramo, što je i od općenitije koristi u realnom životu. Govorničko umijeće dugotrajno može biti važno za uspješan profesionalan i privatni život, ali će se i kratkoročno pozitivno očitovati kao čimbenik koji pomaže uspješnijem nastavku školovanja u bilo kojem predmetu i usmjerenju.

Aristotel je jasno dokazao važnost govorničkog umijeća i dodirne točke između retorike i poetike. Važnost političkog govora, u najširem smislu riječi, u današnje doba istovjetna je kao u grčkim gradovima-državicama. Zbog toga Aristotelovo nam učenje pokazuje da se tijekom stoljeća i tisućljeća u stvari ništa bitno nije promijenilo, barem kad je u pitanju ljudski duh i osnovno ljudsko umijeće. Ako se nešto i promijenilo to se očituje povratkom klasičnim antičkim grčkim vrijednostima, potisnutim u srednjem vijeku i kasnije. Glumci više nisu proskribirani, nego njihove tehnike, baš kao i prije dva i pol tisućljeća, doživljavaju društveno priznanje.

Bibliografija

Aristotel, *O pjesničkom umijeću*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Aristotel, *Retorika*, Naprijed, Zagreb, 1989.

Ciceron, M.T., *O govorniku*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2002.

Đurić, M., *Istorija helenske književnosti*, Beograd 1972.

Gottesman, D. – Buzz, M., *Umijeće javnog nastupa*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2006.

Platon, *Protagora/Gorgija*, Kultura, Beograd, 1968.

L'ABILITÀ ORATORIA E IL RAPPORTO CON LA RECITAZIONE NELL'ANTICA GRECIA CON RICHIAMO ALLE OPERE DI ARISTOTELE

R i a s s u n t o

Nell'antica Grecia l'abilità oratoria era molto apprezzata. In una situazione caratterizzata da una democrazia ante litteram, l'oratoria era un fattore estremamente importante nella vita politica e giudiziaria. Del rilievo assunto dall'oratoria erano ben consapevoli i filosofi, specie i sofisti. Nel corso dei secoli successivi l'abilità oratoria non ha avuto una posizione così determinante come nell'antica Grecia. Oggi, quando viviamo in una società democratica, che si ritrova ad avere pertanto dei punti di contatto con quella delle antiche polis elleniche, l'oratoria, ovvero la retorica, può ritornare nuovamente al centro dell'attenzione. Purtroppo, nelle scuole molta maggiore attenzione viene prestata alla scrittura, dimenticando il fatto che l'abilità oratoria potrebbe anche avere effetti psicologici positivi per gli alunni più introversi, favorendo lo sviluppo della loro intelligenza emozionale.

Visto che la retorica in ambito scolastico continua a rimanere relegata in secondo piano, vale la pena di rilevare l'esigenza di ritornare alle radici classiche, greche, in particolare ad Aristotele, di cui due opere immortali sono ispirate, da un lato dalla poetica, la recitazione e il teatro e dall'altro lato dall'abilità oratoria, dalla retorica. I pedagoghi d'arte drammatica oggi potrebbero riempire quei vuoti che i programmi scolastici ordinari presentano quando si tratta dell'abilità oratoria e dell'espressione orale in genere.

Parole chiave: *Abilità oratoria, retorica, Aristotele, Cicerone, scuola, democrazia, alunno, filosofo, recitazione, imitazione*

THE ORATORY ABILITY ED THE RELATIONSHIP WITH THE ACTING IN THE ANCIENT GREECE THROUGH THE WORKS OF ARISTOTLE

S u m m a r y

In ancient Greece the oratory ability was very important. In a situation of a sort of democracy oratory was primary factor in political and judicial life. That knew very well the philosophers, especially the sophists. During the centuries oratory was not so important as in the ancient Greece. Today, in democracy, the oratory ability, or rhetoric, can be again very interesting.

Unfortunately, in schools writing in the most important thing, and oratory is mostly neglected. The best solution is to return to greek, classic roots, especially to Aristotle, whose two fundamental works are dedicate to acting and rethoric. Acting can help today school to promote rethoric or oratory ability.

Keywords: *oratory ability, rethoric, Aristotle, Cicero, school, democracy, student, philosopher, acting, imitation*